

1996/16 - **Az újjáavatott bánhidai turulszobor kapcsán többen nyilatkoztak és mondtak véleményt népünk „egyik totemállatáról".**

Több év telt el az ünnepség óta, de szent madarunkról azóta sem tudunk többet, pedig minden nemzetnek ismernie kellene eredetmítoszát. A tájékozatlanság és a szándékos vagy akaratlan torzítás pedig kifejezett bűn önmagunkkal és utódainkkal szemben.
DÚCZ LÁSZLÓ
Emese megnevezéssel legendánk megőrizte számunkra e madarat ősi formájában. A legenda nyomán Dümmerth Dezső írja: „Attila magyar király halála után (...) a magyarok másodízben jöttek ki Szkítiából, ilyenképpen Ügek fia Előd Szkítiában Euned-beli lánytól fiat nemzett, kinek neve lett Álmos, azért, mivel anyjának álmában egy héja-forma madár jelent meg, rászállott, és ettől teherbe esett, méhéből sebes patak fakadt, mely nem a saját földjén növekedett meg. Ezért történt, hogy ágyékából dicső királyok származtak. Miután a somnumot a mai nyelvünkön álomnak mondják, és születését álom jövendölte meg, ezért nevezték őt Álmosnak, ki Előd, az Ügek, ez Ed, ez Csaba, ez Atilla (...) fia volt."
Egy másik történet így emlékezik róla: „A magyarok fejedelme álmodta egyszer, még amikor a meotiszi mocsaraknál éltek. Hatalmas sasok támadták meg az állataikat, és kezdték széttépni azokat. Az emberek megkísérelték elzavarni őket, de nem sikerült, mert mindig máshol támadtak. Ekkor megjelent egy gyors, bátor turul, és a magasból támadva megölte az egyiket. Ezt látva a többi sas elmenekült mind. Ezért elhatározták a magyarok, hogy elmennek máshová lakni. Elindultak Atilla földjére, melyet örökül hagyott rájuk, de az utat nem ismerték. Ekkor ismét megjelent a turulmadár, s a fejedelem fölé szállva lekiáltott neki, hogy kövessék őt, míg el nem tűnik a szemük elől. Az álom után nem sokkal dögvész ütött ki az állatok között, s a mindenfelé fekvő tetemeken lakmározó keselyűk közül, egy arra repülő turul a magasból lerúgta az egyiket. Ezek után, felismerve az álmot e jelenetben, az összes magyarok felkerekedtek, és követték a turult. Ahol a madár eltűnt a szemük elől, ott tábort ütöttek, majd amikor ismét előtűnt, újra követték, minden népükkel együtt. Így jutottak el századok alatt Pannóniába, Atilla egykori földjére. Itt azután a madár végleg eltűnt a szemük elől, azért itt maradtak. "
Mindezek után egyszerűen megállapíttatott: a magyarok úgy gondolták – a IX. században –, hogy a turulmadár vezéreik őse, tehát totemállatról van szó!
Elemezve azonban a legendákat, a következőket vehetjük észre: nem lehet sas, mert a turul lerúgott a levegőből egyet. Ugyanezért a keselyű is elhibázott azonosítás. Szobraink mégis e két madarat ábrázolják. A „totem" elképzelése is egyszerű felületesség – ha nem szándékos torzítás –, mert Álmos korában már a sámánizmus ismert volt, azzal együtt, hogy madártól nem születik embergyermek. Viszont a sámánizmust ismerő népek úgy vélték (vélik), hogy az ember (sámán) át tud változni állattá vagy más minőségű életté, sőt kapcsolatba léphet ezen alakjában a túlvilággal, istennel. Így bizonyosra vehetjük, hogy a madár nem madarat, hanem az istennel

kapcsolatot tartó személyt, illetve Isten küldöttét, akaratát, szándékát, vagy esetleg őt magát jelöli. Az is közismert – főleg tudományos körökben –, hogy az uralkodó isteni származású. Igazán érthetetlen, miért kötik az ebet a karóhoz, illetve totemállathoz.
A krónikák arról is megemlékeznek, hogy Atilla harci zászlaiban egy koronás madár van megírva, amit magyarul turulnak neveznek. Ilyen zászlót vittek egészen Gejza vajda idejéig a háborúkban. Ezért ezt mi – az utókor – címernek tekintjük. Vajon helyesen? Már az asszírok alkalmazták ezen megjelölést, akiknek műveltségét – legalábbis elemeiben – örököltük. (Leo Oppenheimer: Az ókori Mezopotámia.)
Itt nem arról van szó, hogy a zászlón „megírt" motívum címer lenne, hanem a madár az Úr akaratát jelöli, az asszír uralkodó azért győzheti le ellenségeit, mert az Úr „vele van".
Az Úr akaratának jelölője a szent lélek, ma galambként ábrázolják. A középkorban viszont ragadozó madáralakban jelenítik meg, mint pl. almake-réki református templom freskóján, ahol az Úr akaratát – az Igét – viszi Szt. Jánoshoz, aki kimondja: „Kezdetben vala az Ige" amiből született a világmindenség. Az „Ige" pedig nem más, mint az Úr akarata, melyből született Álmos is. Nem lehetetlen ez, hiszen Metód püspök feljegyezte 882-ben, amikor a magyarok királyával (!) találkozott, hogy keresztények között járt! (Közismert, hogy már az avarok építettek keresztény templomokat.) Ha a legendák szövegét tekintjük, akkor láthatjuk, hogy mindkét esetben életet ad a madár, de mindkét alkalommal közvetve. Egyszer olyan vidékre vezette a magyarságot – Atilla örökébe –, ahol életlehetőséget találtak; máskor meg gyermek születését jelzi. Ezzel a jelenséggel már találkozhatunk – mi olvasók –, hiszen Jézus születését is az Úr küldötte, angyal jelezte Szűz Máriának. A párhuzamot pedig érdemes tovább vonni Álmos és Jézus között, mert az azonosság megdöbbentő (ez pedig arra enged következtetni, hogy Álmos is mitikus vonásokkal felruházott személy, amit már anyja álma előre jelez): születésük előre jelzettsége azonos; mindkét gyermek fiú; mindketten vezéregyéniségek; mindkettőjük élete tulajdonképpen ismeretlen (Jézusról 12—32 éves kora között semmit nem tudunk, Álmos pedig – mint kende – visszavonult életet élt); mindketten „új világba" vezették népüket; mielőtt ez az új világ beteljesült volna, vezetőjük életét vesztette (Mózes is így járt); végül mindketten áldozati halált haltak népükért (bárányaikért). E szertartást – áldozatot – soha nem kell megismételni! Az azonosság (hasonlatosság) annyira nyilvánvaló – még ha a gondolat eretneknek tűnik is –, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni, mert kereszténvi mentalitást jelez. Mivel a lexikonokban is igen kevés áll a turulmadárról – mert politikai okok miatt történelmünk tiltott része volt –, a legendák után vizsgáljuk meg, mit takar e szó a magyar és_rokon népeink nyelvhasználatában és hitvilágában.
A turul szó ma is, ismert és használatos Keleten, mert egyrészt török férfinév, másrészt a toghrul szóváltozat egy altáji havasi sólyomfélét takar. Korábban sem volt kevésbé ismert: a X. sz. táján a szeldzsük birodalom alapítói a Toghrul és a Csakyr nevet veszik fel. Az oszmán-török birodalom alapítóját Frtoghrul néven ismeri meg a világ. Róla (vagy fiáról, Oszmánról?) Abdal Kumral dervis azt álmodta, hogy fejére sólyom szállt, és kiterjesztett szárnyával a hatalmat jelezte. A XIII. században a keritek keresztény (!) uralkodójáról ugyanezt jegyzik fel. Róluk ilyen ábrázolás nem maradt, de Szanatrug párthus királyról (i. sz. 1– 2.sz.) vagy az egyiptomi fáraókról (Hafre vagy Kefren fáraó) igen. Ahmed Vefik szótára szerint a „Toghrul" a legelőkelőbb fejedelmi jelvény volt az oguzoknál, akik már Atilla idején is hun fennhatóság alatt éltek. A hunok ismerték és használták a turult mint jelképet, erről Kézai meg is emlékezik, de fennmaradt egy hun fejedelmi jelvény, egy aranyturul is. A fenti jelzést a szasszanida uralkodók is alkalmazták. Először II. Hormuzd (i. sz. 457—459), majd II. Khoszrau és II. Jazdagird is. Igaz többnyire egyszerűsítve, mert a király koronáján szárnyak jelennek

meg, mint isteni küldetésű uralkodóknak. Bahram Gur (i. sz. 421—438, Atilla kortársa) szasszanida uralkodó kapott egy toghrult mint solymászmadarat. Külleméről leírás nem marad, de bizonyos, hogy utándobásból (ökölről indítva) használatos madár volt. Mohamed el-Bardzsini solymászkönyvében a toghrult tartja a legjobb solymászmadárnak, bár szerinte olyan ritka, hogy sehol sem található. Vagyis van bizonyos misztikus vonása.
Vönöcki Schenk Jakab (a Madártani Intézet egykori igazgatója) szerint a turul, a zongor és a kerecsen szót együttesen (mindhármat) csak a magyarok használták. Lényegében mind sólymot jelzett. Turul: altáji havasi sólyom, zongor: dél-uráli változata a kerecsensólyomnak, kerecsen: eredetileg észak-uráli, de ma a kárpát-medencei kerecsen.
A magyar nyelvhasználatban az utóbbi maradt a létező és valós madárneve, amely elvezetett ide, Atilla földjére.
(A „honfoglalás legendája" történetnek az a rendkívüli érdekessége, hogy a kerecsensólyom tőlünk nyugatabbra nem fészkel, tehát a magyarok valóban addig követték, amíg el nem tűnt a szemük elől.)
A zongor férfinév lett, mai formájában Zsombor.
A turul megmaradt a szent madár jelölőjeként, hiszen beszédünkből csaknem kiveszett, de más jelentést nem kapott. Kézai említi így, de semmiféle magyarázatot nem adott arról, mi is az. Nyilván akkor nem is volt erre szükség, mert köztudott volt. Majd nem egészen 150 év alatt, mint helység vagy személynév, 16 alkalommal találkozhatunk e szó valamely változatával, feljegyzéseink között. Csak Kézai krónikájának megtalálása után válik újra ismertté, mert maradt annak, amit eredetileg jelöl: szent madárnak.
A késő avar és kora magyar régészeti leletek között az asszonysírokban gyakran találni ragadozómadár-leletet, pl. rakamazi mellkorong {Garam Éva régész szerint állatalakos veretek csak női sírokban találhatók.) Tudomásom szerint eddig egyetlen férfi a zempléni fejedelmi sír őrzött állatalakos veretet. A mellkas táján rendszertelenül elhelyezett öt veret volt, ebből kettő madár alakú. Fettich Nándor régész véleménye szerint a gyászoló nők helyezték a koporsóba, így kerülhetett férfisírba az állatalakos veret. Az asszonyok valószínűleg azért viseltek ilyen vereteket, mert a „szent megtermékenyülést" várták a madár közvetítésével, Isten akaratából. A magyar nyelv korábban nem ismerte a „terhes" kifejezést a gyermekvárásra, mert az áldott állapot volt számára. Ez lehetett oka annak, hogy a gyászoló asszonyok a koporsóba helyezték a veretet haj-fonatukkal együtt, hiszen már nem várták az „áldott állapotot", nem volt kitől.
Mindezek miatt a ragadozó madarat ábrázoló veretek az isteni küldetés és a szent fogantatás fogalomkörére irányítják a figyelmünket. László Gyula véleménye, hogy a Noinulában talált rátétes szőnyegminta szarvas és madár „küzdelme" nem harc, hanem párzási jelenet lehet. Természetesen azonnal többen ellene vetették, hogy nem lehet, mert a szarvasnak agancsa van, akkor pedig bika, azaz hím ivarú. Ez az ellenérv nem állja meg a helyét, mert a szkíták maguk is egyetértettek ezzel a gondolattal, hiszen máskor és máshol is kifejezték azon elképzelésüket, miszerint agancsos szarvas szoptathat.
Visszatérve a szőnyegmintára, néhány dolgot kell észrevennünk. Először: halotti lepel mintája, tehát valamilyen vallási rítus alkalmával használták. Másodszor: füle van a madárnak, már pedig bizonyosra vehetjük, készítője jól tudta, egyetlen madárnak sincs külső fülkagylója. Harmadszor: a madár alakja forgó keresztet formáz. Gyakran megfigyelhető ilyen, a régészeti és néprajzi motívumok között, ahol akár forgó, akár álló kereszt vagy naprózsa formában jelenik meg. Az i. e. 1300 körüli mezopotámiai pecséthengeren találtatott vetési jelenet cselekményének szentségét is ilyen egyenlő szárú kereszt jelzi: a vetés a föld megtermékenyítése, az Úr akaratából. Egy dunántúli spanyolozott mintán a szarvas (bár bika)

„elmondja", hogy ő termékeny (termő ág áll ki a szájából) a Nap hatására, ami az Úr idézője, de a termékenységet a madár közvetíti (a csőréből szintén virágzó, termő ág bújik elő). A kép nem feltétlenül biológiai megtermékenyítést, hanem akár szellemit is idézhet, de kifejezheti azt is, hogy az apa (a hím ivarú szarvas) az Úr vagy Atya közvetítője, hiszen annak akaratából termékeny. Hasonló ábra a zöldhalompusztai szkíta szarvas, ahol a szarvas füle közös a madáréval. Ilyen jelenet található az Eszik kurgán aranyruhás emberének (aki nyilván uralkodó, hiszen pásztorgyereket aranyruhában nem temetnek) övcsatján is. László Gyula már felhívta a figyelmet arra, hogy a pusztai népek övcsatja rangjelző. Itt jól felismerhetően jávorszarvasról van szó, de az agancsa nem jávorlapát. A szarvasba – háta közepén – bele van olvadva egy füles ragadozó madár. A jelenet nyugodtan elfogadható párzási pillanatnak, hiszen két test csak ekkor olvad egybe. Így ez az övcsat is Emese álmát, azaz a turullegendát idézi, már a szkítáknál, az i. e. V—IV. században!

Az említett rajzok között mindenképpen közös vonás, hogy vallási szertartások „szereplői" (temetés, templom). Tehát a jelenetek mindenképpen kapcsolatosak az Úrral, az Atyával. Mivel – mint megállapítható – a madaraknak fülük ábrázoltatott (az újkori ábrázolásokon ez gyakran elmarad, vagy korona van helyette), de tudjuk jól, nincs ilyen testrésze, ezzel szinte rá van írva a nevük, azonosításuk, így tehát amelyik ragadozó madárnak füle van a régészeti emlékeink között, az ugyanannak a madárnak tekinthető.

Ez a fül vezet el a nagyszentmiklósi kincs madaraihoz is. Ezen jeleneteket elemzésük során nyugodtan elfogadhatjuk megtermékenyítési pillanatnak, ha figyelembe vesszük a következőket: a motívum egy-egy bokályon van, amely edény leánykéréskor (párválasztáskor) használatos; vagy termékeny ágak, vagy életfák között „játszódik" a jelenet, ez szintén az élet keletkezésére utal; a 2. sz. korsón az asszony nyakába van akasztva a „kopt kereszt", a háromágú nyaklánc, ami az élet jele, sőt, az életfa ágait tartja a nő a két kezében.

Hogy a totemhit lényegét érzékeltessem, idézek R. Broby-Johansen Északi sziklarajzok című könyvéből (Bp. 1979., 60. oldal): „Giraldus Cambrensis 1185-ben Írország topográfiája című írásában elmondja, milyen botrányos dolgokat látott egy ulsteri királyválasztáson: a leendő királynak, mielőtt a hatalmat átvehette, mindenki szeme láttára egy kancával kellett párosodnia, amelyet aztán levágtak és megfőztek. A király a hús levében megfürdött, majd a jelenlevőkkel együtt evett a húsból, sőt a levesből is ivott. Az indoeurópai terület keleti szélén, Indiában is sokáig szokásban volt a lóáldozat, az Aszvamédha. Az áldozati mént egy álló évig őrizték, nehogy hágni tudjon, és el fecsérelje nemi erejét. Miután levágták, a király első felesége lefeküdt a kimúlt állat mellé, és ölébe vonta annak hímvesszőjét. Az izlandi flateyri krónikából tudjuk, hogy Szent Olaf norvég király – 1000 körül – saját szemével látta, mikor egy parasztasszony előhozta rejtekhelyéről egy csődör bebalzsamozott nemzőszervét, ölébe vette, majd áldozatot mutatott be előtte."

Mindez Árpád-házi királyaink idején. Nos, ezért süti ránk az európai szemlélet és műveltségértékelés a totemállat-ős elképzelést, mert a sajátjától nem tud szabadulni. Így elképzelni sem tudja, hogy más műveltség is létezik.

Turulmadarunk szent, hiszen Isten akaratának jelölője. Ebből pedig egyenesen következik, hogy nem lehet totemállat. Mindez lényegtelennek tűnhet, de ha belegondolunk, hogy történelmi szemléletünket és önértékelésünket mennyire más megvilágításba helyezi a legenda és a mítosz ismerete és megértése, beláthatjuk, hogy igen fontos részletről van szó: a kiindulási alapról! S ha más a kiindulási alap, feltétlenül máshová is jutunk történelmünk vizsgálata során.

Természetesen a madár „szent" volta nem zárja ki annak lehetőségét, hogy létező, valós megfelelője is legyen. Mint már utaltam rá, sem sas, sem keselyű nem lehet. A kerecsensólyom

az, amelyre az ún. „honfoglalás legendája" enged következtetni. Ha a régészeti emlékeket vizsgáljuk, sólyom volta mindenképpen kitűnik, mert sólyomfoggal rendelkezik ahogy a szkíta zablalemez is kihangsúlyozza, hegyes a szárnya, csüdje csupasz, „gatyája" van. Azonban az ábrázolások a századok alatt nem úgy alakultak, hogy arról pontosan felismerhetővé váljon, hanem éppen ellenkezőleg. Vagyis nem az a fontos, hogy a madár milyen fajú, hanem az, hogy Isten küldötte.

A középkorban két papot is perbe fogtak eretnekség miatt – jegyzi fel a Kassai Kódex írója –, mert megáldották karácsonykor a fiatal kerecsensólymokat. Ennek a szokásnak pogány, de kereszténnyé alakult változatával még ma is találkozhatunk pl. Mátraverebélyen, ahol az éjféli misén, karácsonykor, a templomban énekesmadarakat engednek el. Itt is az isteni akaratból történő születést idézik meg e szokással, hiszen a fény és Jézus egyszerre születik (december 21-i téli napforduló), az Úr gyermeke, az Úr akaratából.

A kerecsensólyom tehát nemcsak ritkasága miatt kell, hogy fontos legyen nekünk, magyaroknak, hanem történelmünk fontos része, résztvevője: igazi magyar madár.